

Szívem szerint royalista lennék

Kemény Istvánnal Vári György beszélget

Szeretettel köszöntöm vendégünket, Kemény Istvánt, aki az élő magyar líra egyik legfontosabb figurája, és minden túlzás nélkül zavarba hozhatjuk azzal, hogy nemzedéke legfontosabb mestere. Nyilván bemutatkoznia nem kell, de azért megkérném, mégis adjon ízelítőt magából pár vers felolvasásával, majd aztán kezdjük a beszélgetést.

– Jó estét kívánok, sziasztok, tényleg zavarba jöttem, felolvasnék három verset, hátha a végére elmúlik.

A koboldkórus néven ismert szöveget hallhattuk, sokan azt mondják, pályád második jelentősebb szakasza mintha itt kezdődne. Te érzel valami ilyen jellegű törést, volt valami ennél a versnél, amitől kezdve a költészeted egészen más? Szakaszolod így vagy máshogyan a pályádat? Odáig történt valami, és onnatól valami egészen más?

– Még az egyetemen hallottam egy esztétától, hogy egy költőnek pályafutása során több nézőpontváltást is végre kell hajtania, különben beszűkül. Ez nagyon fenyegetően hangzott, mert bár csak egy elméleti intelem volt, találkozott a saját parámmal: hogy nem akarom ismételni magam. 1980-tól, az első értékelhető verseimtől kezdve éveken át ugyanabban a világban mozogtak a verseim. Szerettem azt a világot, a saját világom volt, én teremtettem, büszke is voltam rá. Az 1987-es *Játék méreggel és ellenméreggel* című verseskötletbe kerültek be ezek a versek. Ezt talán nevezhetjük első korszaknak. A második korszak *Az ellenség művészete* című regény volt, ami 89-ben jelent meg. És ezután megint verseket kezdtem írni, de tudatosan másféléket, mint a régiek: erősebbeket akartam. Az előbb felolvasott vers, *A koboldkórus délelőtti dala* már ebből az időszakból származik. Azt hiszem, akkor írtam le először ún. csúnya szót egy versben. Különben ezek már a rendszerváltás évei – és most visszagondolva az az érzésem, hogy talán a rendszerváltásnak is lehetett valami köze a saját

akkori korszakváltásomhoz. Akkor persze nem tűnt fel, sőt, talán ki is kértem volna magamnak.

Azt szokás mondani, én is így gondolom, hogy a fellépésed óta átalakult a versképzetünk, a versről való tudásunk. Ugyanakkor a szövegeidben van valamilyen nagyon tradicionális értelemben vett líraiság is. Hogyan látod ezt, mint önmagad és elődeid olvasója? Mi a helyzet sokszor hivatkozott, kitüntetett elődökhöz, Ady Endréhez fűződő viszonyoddal, róla ugyanis egyáltalán nem evidens, miért volna annyira közel az ő világa a Te verseidhez?

– Én soha nem akartam megújítani a versnyelvet, nem akartam avantgárd lenni, posztmodern se, nem akartam semmi ilyesmit, amit aztán rá szokás írni egy-egy költőre címkeként, hogy mit is hajtott ő végre az irodalomban. Viszont ami már egyszer létezett a költészetben, arra én is igényt tartok, azt ismerni és szükség esetén gátlás nélkül használni akarom – az avantgárd szemléletet is természetesen. A tradicionális líraiságot pedig pláne. Nem vagyok elméleti ember. A „versképzetem” és „a versről való tudásom” elég hiányos, amire csöppet sem vagyok büszke, de ez van. A vershez való viszonyomat, tetszik vagy nem, a hetvenes évek általános és középiskolája alapozta meg (tájéleíró líra, szerelmi líra, forradalmi líra stb.). Ettől tudtam később elrugaszkodni, ez volt a fő igazodási pontom. Plusz az apám Ady-szeretete. Körülbelül hároméves koromtól figyeltem az Ady-összest a polcon. De csak tizenhét éves koromban vettem le a könyvet a polcról, nem előbb. Igaz, ekkor már nemcsak udvarias érdeklődés volt bennem, hanem meg voltam fogva. A költészet által. De ezzel egy időben ismertem meg a korlátaimat is. És megéreztem, hogy egy költőnek nincs esélye a világban, mindenképpen vesztesnek tekintik, és minél jobban kapálózik ellene, annál inkább. Kivételek Ady. Mert ő azt írta, hogy „mindennek jöttem”. És azt hiszem, hogy – akármilyen távolságra is van az ő világa a verseimtől – igazából nekem is ez a felfogás felel meg a legjobban. Nagy célra úgymint szüksége van az embernek, és akkor már mért ne legyen ez a nagy cél éppen a mindennek jövés? Végül is a vesztes nyugalomával a költő a papírra azt ír, amit akar: ha akarja, akkor mindent. És ez nagy szabadság. Most is és egy diktatúrában felnőve még inkább az volt. (Még ha soffit is volt az a diktatúra.)

Tandori azért végig jelen volt, már akkor is, amikor Te elkezdted figyelni, ő bizonyos értelemben nagyon szabad volt, független a körülötte lévő világtól. Te tudtál róla akkoriban? És ha nem, akkor mikor, és mit jelentett? A másik pedig, hogy Adyról – oké, hogy a családi tradíció nagyon fontos – azt képzelné az ember, hogy néha dagályosnak, túlzónak, hiteltelennek, hamisnak, fűlértőnek találod, ha nem mindjárt tizenhét évesen, akkor a kamaszkor vége után. Szóval soha

nem voltak olyan problémáid, amiket manapság emlegetni szoktak Ady kapcsán? Mi volt fontos? Mi érdekelt? Mi fogott meg benne?

– A végén kezdve: Adyban, azt hiszem, a „lidérces messze fény” fogott meg. A titok és a mágia, amit például József Attilában nem találtam meg, aki pedig csodálatos költő. De Adyról az az érzésem, hogy befolyásolni is akarja a világot – vagyis mágus. Sose voltam gyors. Olvasgattam a kedvenc Ady-verseimet, de elmúltam huszonöt, amikor először végigolvastam az összeset. Utána évekig úgy gondoltam, hogy azért ez az Ady tényleg túl modoros: a versei húsz százaléka zseniális (és ennyi pont elég is egyébként, a nagysága nincs kétségbe vonva), de a többi nyolcvan csak sallang, amit másnaposan lekapart lapzártáig. Aztán eltelt vagy tíz év, és a Palatinus Kiadó felkért, hogy a *Klasszikus magyar költők* sorozatba csináljam meg az Ady-válogatást. Akkor olvastam végig újra az összes versét, és akkor meg arra jöttem rá, hogy gyakorlatilag nincs rossz verssora. Mert saját maga a mérce. Nem a mindenséggel méri magát, hanem saját maga a mindenség. Ami Tandorit illeti, róla is gyerekkoromban hallottam először, már híres, közismert nevű író volt, a verebekről is a tévéből hallottam, Tarján Tamástól. Később persze olvastam is. Az *Egy talált tárgy megtisztítása* nekem is alapmű. Éreztem a felszabadító erejét. De Tandorival is úgy vagyok, mint József Attilával, hogy leborulok a versei előtt, de úgy szeretni a költészetét, mint Adyét, nem tudom. Azt a mágiát, amit Adynál, nem érzem nála se. Tandori elképesztő szabadsága egyébként viszonyítási pontnak is fontos volt nekem, mert azt is megmutatta, hogy én ennyire nem akarok szabad lenni.

Ady a magyar progresszió emblematikus költője, Te viszont nosztalgikusan konzervatív alkatú ember vagy, és talán a Bartis Attilával együtt kiadott Beszélgetőkönyvek volt az egyik legkomolyabb, ha nem az egyetlen kísérlet arra, hogyan lehetne ma a konzervatív kultúraszemlélet számára érvényes nyelvet találni. Ez és Ady hogy fér össze?

– Ady egy szocialista érzésű, gögös kurta nemes volt, és ha nem verte volna meg az Isten költői tehetséggel, akkor talán ő ült volna Tisza István helyén. Szóval nála simán összefér a konzervativizmus a progresszióval (mert ugye ő mindennek jött). Szerintem nemcsak nyelvet kéne találni a konzervatív kultúraszemléletnek, hanem létjogosultságot, és helyet a nap alatt. Mert az, hogy konzervatív, ma a korlátoltság szinonimája. Ami elég nagy baj, mert szerintem magas színvonalú konzervatív kultúra nélkül a progresszív kultúra cinikus lesz, üres, kirekesztő és gonosz. És minél cinikusabb, üresebb, kirekesztőbb és gonoszabb, annál inkább megfojtja a

konzervativizmus kísérleteit, hogy erőre kapjon. Elhappolja a tehetségeit: ha valaki okosan beszél a kultúráról, az már nem is lehet igazi konzervatív... És itt felmerül bennem, hogy talán nem is csak a konzervatív kultúraszemlélet számára kéne érvényes nyelvet találni, hanem ugyanez bizony ráférne a progresszív (hogy ne mondjam: baloldali) kultúraszemléletre is. Esetleg akár egy közös nyelvet is ki lehetne dolgozni egyúttal... Nem ártana, mert az süketek párbeszéde, amit a bal- és a jobboldal folytat egymással évtizedek óta. A nosztalgikus konzervatív alkat kifejezést egyébként köszönöm, mert kellően árnyalt. Sőt, ha már nosztalgikus, akkor szívem szerint leginkább royalista lennék...

A Habsburg-dinasztia vonatkozásában?

– Ezen lehetne vitatkozni, most azért inkább nem próbálom meg eldönteni, ki legyen a király. Visszatérve a nosztalgikus konzervativizmusra: ezt azért is pontosnak érzem, mert bennem nemcsak a konzervativizmus iránt van nosztalgia, hanem a szabadság iránt is. Vagyis szeretném, ha tényleg léteznének olyasmik, mint igazi konzervativizmus és igazi szabadság. De nem nagyon tudok hinni benne, hogy léteztek valaha. És tartok is mindkettőtől: mint konzervatív alkat (azt hiszem, az emberek többségével együtt) boldogabb lennék, ha világos és tiszta morális keretek közt élhetnék, vagyis ha meg lenne nekem mondva, hogy mit szabad és mit nem. Másrészt viszont nem szeretem, ha magukat konzervatívoknak gondoló tahók mondják meg, hogy mit szabad és mit nem.

Életműved egyik legkitűntetettebb darabja a Keresztény és közép című vers. Ez egyfajta leszámolásszerű szembenézésként is olvasható, éppenséggel a múlt század második felében alaposan megtaposott polgári, keresztény középosztály értékrendjével. Bizalmaskodó és irodalomidegen volna a kérdés, hogy tényleg önterápiáról van-e szó?

– Mint minden ember, én is szeretném megérteni azt a világot, amiben felnőttem. Valahogy összerakni, hogy amit gyerekként láttam, hallottam, és amit sejtettem mögé, az valójában mi is volt, illetve most micsoda. Kereszténynek vagyok nevelve, és eszemben sincs leszámolni a kereszténységgel. Viszont szeretném tudni, hogy mi is az igazából, és mi volt a gyerekkoromban, és mostanra mennyire változott. Ezt önterápiának azért nem nevezném, mert nem érzem úgy, hogy pusztán azáltal, hogy kereszténynek vagyok nevelve, valamiféle betegséget szívtam magamba, amiből ki kell gyógyítanom magam. Akkor már inkább az edző dühe van bennem: látom a csapatomat, és megőrülök a pálya szélén, hogy már megint nem azt csinálják, amit kéne, pedig az edzésen mindig megy.

Búcsúlevél volt a címe a legutóbbi nagy visszhangot kiváltó, a Holmiban közölt versednek, amiről már most hosszú, méltató beszélgetések folytak, az is egy kegyetlen nemzedéki vers, ahogy a Keresztény és közép is egy kegyetlen nemzedéki vers. A Búcsúlevél egyfajta versírási tradíció visszavonása, a hazafias versé, miközben, persze, maga a vers éppen az újjáélesztés kísérlete is egyúttal. A mise-liturgia szövegét is „visszavonja” a zárósort, a „ne emeljük föl szívünket...”. Hogy állsz most ezekkel: katolicizmussal, kereszténnyel, középpel, hazával, illetve vallásos és hazafias lírával?

– A keresztényekben mindig is nagy hajlam volt az önelégültségre és a szellemi restségre. Mártírként is és hatalmon is. Ami nem is csoda: tudták az üdvözülés módját! Újabbán pedig, tehát az elmúlt két-háromszáz évben, amikor a modernizmus a legkülönbözőbb eszközökkel támadja és vádolja a kereszténységet (persze sokszor alappal), akkor a mártírpóz is bejön újra. Én ebben az új mártírkorszakban születtem. Szeretném lehántani ezeket a pózokat, és meglátni a lényegét, mert érzem, sőt, tudom, hogy van lényeg, és az pozitív. Biztos vagyok benne, hogy a huszadik század vérfürdőiért a modernség ezerszer inkább felelős, mint az általa egyfolytában támadott, gúnyolt és lenézett kereszténység. És ha gúnyolódok a *Keresztény és közép*-ben, azzal sem rongálni akarok. A „Ne emeljük föl szívünket, / fölemelkedik az ügyis” nem annyira a miseliturgia visszavonására, mint erre a pozitív lényegre utal: hogy igen, akár mise nélkül is az Isten felé tartanak a dolgok. Hogy Isten, ha akarja, erősebb, mint a gravitáció. A *Búcsúlevél* című vers sem a hazaszeretet visszavonása akar lenni – csak nehéz hova tenni. Lehet, hogy éppen olyan szokatlan olvasni, mint megírni volt. Hiszen évtizedek óta elszoktunk az ún. hazafias lírától. Ha nekem húsz éve valaki azt mondja, hogy egyszer majd olyan típusú korholó verset írok a hazához, mint Berzsenyi (vagy akár Ady), kiröhögtem volna. Húsz éve nyugdíjas bácsik írtak ilyesmit. Aztán mégis így alakult. Van a *Búcsúlevél*nek egy olyan olvasata, hogy én kiiratkoztam a magyar nemzetből. Hát erről aztán szó nincs, sőt. Talán életemben először vettem igazán komolyan, hogy magyar vagyok, mert úgy éreztem, hogy elveszőben van a bizalmunk egymásban, saját magunkban, az országban és a közös jövőben. És erről beszélni kell, különben nagy baj lesz. Provokálni akartam, háborodjanak fel, az is valami.

És felkapták a fejüket, felháborodtak? Mi történt?

– Aránylag sok reakció jött. Szinte kizárólag pozitívak, ismeretlenek is írták, hogy a szívükből beszéltem. Gyalázkodó e-maileket nem kaptam, pedig hallomásból tudom, hogy sokan nem örültek a versnek. A legkomolyabb felháborodás Téreynek az *ÉS*-ben megjelent válaszverse volt, de az is jólesett, mert reagált.

Fiatalabb költők nemzedékei, negyventől immár húszig lefelé, ha nagyon különbözőképpen is, de fontosnak tartják azt, amit csinálsz. A legkülönbözőbb poétikákat ihletted meg, Tóth Krisztina verseit, Téreyét, az egykori Telep-csoport költőit és a legfiatalabbakat, Lázár Bence Andrászt vagy Simon Mártont. Ez az élő klasszikus-szerep, amelybe kerültél, nem igazán harmonizál az alkattal. Hogy éled meg, mennyire figyelsz lefelé, mi az, amit a leginkább közel érzel magadhoz, a különböző, rád hivatkozó törekvések közül?

– Ötvenévesnek lenni aztán meg végképp nem harmonizál az alkattal... Az élő klasszikus-minősítést köszönöm, de egy pár dolog azért jobb volt, amikor még nem voltam „klasszikus”, a nyolcvanas–kilencvenes években. Például megvolt a Sárvári Kör, ahol minden csütörtökön együtt voltunk, Mezey Katalin elnökletével. Ide járt Vörös István, Kun Árpád, Tóth Krisztina, egy időben Térey, Bartis Attila és András László is, sorolhatnék egy csomó embert, aki ott megfordult. A Kör tagja volt az általad is felsorolt Simon Márton vagy Miklya Anna, már a legutóbbi években, amikor már erősen megritkultak a csütörtök esték. És ennek a Sárvári Körnek volt valamiféle közös szelleme, amiből mindannyian építkeztünk vagy építkezünk. Nem tudnám pontosan megfogni ezt a szellemet, mert semmi különös nincs benne, de egy elfogadó, megbecsülő, ésszerű és szakszerű (mármint versértő) légkör volt ez, ahol egyvalamit soha nem tapasztaltam: cinizmust. Közben zajlottak a sárvári diákíró-pályázatok. Mezey Kati és Papp Mária a találkozők zsűrije voltak, és ennek a zsűrinek a tagja voltam én is tizenöt éven át. Szóval azok az irodalmi jelenségek, amiket nagyon kedvesen „rám hivatkozó törekvéseknek nevezel”, nemcsak rám vonatkozhatnak, hanem egy több évtizedes szellemi folyamat részei is: egyszerűen az van, hogy az elmúlt negyven évben felnőtt magyar írók és költők fele Sárváron lépett be az irodalom kapuján gimnazistaként, és utána is Sárvár szellemi vonzáskörében kezdték meg a pályájukat. Én 1979-ben jártam ott, Kun és Vörös 1981-ben, Poós Zoltán 1987-ben, ott járt a kilencvenes években Grecsó Krisztián, Király Levente, k.kabai lóránt vagy Varró Dániel, de ott járt az ezredforduló táján a későbbi Telep háromnegyede, és jártak ott előszezonosok, és pár éve a Körhinta Kört is sárvárosokból alakította meg Lázár Bence András és Zilahi Anna. Vagyis a mai magyar irodalom az ötvenesektől lefelé át van itatva Sárvár szellemével. És ez jó szellem. Rengetegen alakították, elsősorban Mezey Kati és Papp Mária, de bizony én is, amire büszke is vagyok.

Az új regényed, a Kedves Ismeretlen kritikái fogadtatása vegyes volt, miközben sok olvasó nagyon szerette. Figyelsz a kritikára, nehezen éled meg az elutasítást, tudsz tanulni belőle?

– Egy negatív, de alapos kritikát tudomásul veszek, legföljebb kikészülök tőle, de az én bajom. Meggyőzhető is vagyok. A regényemmel kapcsolatban leszűrtem pár tapasztalatot a kritikákból, sejtem, hogy hol kéne hozzáírni, hangsúlyokat pakolgatni benne, szóval igyekszem a kritikának a pozitív részét maximálisan hasznosítani. Viszont úgy vettem észre, hogy jó pár kritikus nem abból indult ki, hogy itt van egy *Kedves Ismeretlen* című regény, nézzük meg, milyen, hanem abból, hogy írt egy költő egy regényt, nézzük meg, hol van elrontva. Ha úgy érzem, hogy ilyen preconcepciói voltak a kritikusnak, akkor bosszankodom, és ennél is bosszantóbb, amikor úgy érzem, hogy még a preconcepción sem gondolkozott, hanem valamiféle hiererachia (kánon vagy vélt kánon) szerint dolgozott. Nem nagy örömmel vallom be, hogy én is szoktam ilyesmiken járni az agyamat (mármint a kritikus motivációin), de hát én is ember vagyok, és nem vagyok mentes az összeesküvés-elméletektől, pláne, amikor biztos forrásokból hallok az összeesküvéstről... Igazából a kritikusi felületesség zavar.

A fülszöveg all in one regényt ígért, kis történelem, kis önmegismerés, kis nosztalgia, felnövés, kaland, szerelem. Talán ez adhatott okot sok gonoszkodásra, és az, hogy mindebből tényleg van valamennyi a könyvben, hozzájárulhatt az ahhoz, hogy sokan szeressék.

– A fülszöveg sokat javítgatott, toldozgatott szöveg. És én is leokéztam. Most már látszik, hogy egyvalakinek kellett volna megírnia egy lendülettel. Csak hát a fülszövegírás a legnehezebb műfajok egyike. Iszonyú felelősség a szerzővel szemben, mert meg kell találni a Tökéletes Öt Szót: mert amíg él a szerző, mindig azt az öt szót fogják majd az orra alá dörgölni, ami a könyve fülszövegében van. A *Kedves Ismeretlen*ben például ilyen a „nemzedéki regény” kifejezés: mintha mindenkit felmentene az olvasás kötelessége alól, akik nem egyidősek a szerzővel, azaz velem. De azt ma se tudom, hogy ezzel szemben mit kellett volna beleírni a fülszövegbe.

Az Utas és holdvilágot gyakran emlegették a Kedves Ismeretlennel kapcsolatban. A tematikus egyezésen túl van valami köze a regényedhez szerinted? Szeretted egyáltalán azt a könyvet?

– Pont huszonöt éve olvastam, akkor szerettem. Van is valamiféle hangulati rokonság a két regény között. Talán a nosztalgia. De a második világháború korából visszanezve minden szebbnek látszhatott, mint mostanról visszanezve a hatvanas–hetvenes évek. Nekem az a pechem, hogy egy olyan világban voltam gyerek, ami után nehéz nosztalgiát érezni, és amit szinte képtelenség aranyfénybe vonni. De azért nem lehetetlen.